

UNIVERZITET U NIŠU
EKONOMSKI FAKULTET
Časopis „EKONOMSKE TEME”
Godina izlaženja L, br. 1, 2012, str. 1-17
Adresa: Trg kralja Aleksandra Ujedinitelja 11, 18000 Niš
Tel: +381 18 528 624 Fax: +381 18 4523 268

PROBLEMI KONKURENTNOSTI NACIONALNIH EKONOMIJA POSLE VELIKE RECESIJE

Dino Martellato*

Rezime: Velika recesija i dužnička kriza, uslovile su u mnogim evropskim zemljama stagnaciju. U takvim uslovima možemo izdvojiti nekoliko ključnih faktora koji značajno mogu uticati na unapređenje konkurentnosti određene privrede. Njihovo dejstvo je različito, u zavisnosti od faze rasta određenih zemalja i istorijskog konteksta u okviru kojeg se posmatra politika konkurentnosti. U radu se najpre razmatra dilema komparativna vs. konkurenska prednost, zatim odnos između rasta, konkurentnosti i realnog deviznog kursa. Nakon toga raspravlja se o najznačajnijim faktorima konkurentnosti u kriznom periodu, kao što su radna snaga i veličina duga. Prezentirani pristup proceni konkurentnosti razlikuje se od onog koji nudi Svetski ekonomski forum, a koji se ogleda kroz kompozitne indikatore. Zaključuje se da se svaka zemlja u evro-zoni može smatrati konkurentnom ukoliko uspe da savlada prekomernu ponudu radne snage, a u isto vreme minimizira višak tražnje koji pritiska globalni fond štednje, tj. nivo duga.

Ključne reči: konkurentnost, Velika recesija, „efekat grudve“, faktori konkurentnosti, javni dug.

Uvod

Šta realni devizni kurs jedne valute stvarno znači za konkurentnost zemlje? I šta nezaposlenost i povećanje javnog duga govore o konkurentnosti zemlje? Takva pitanja nemaju samo očiglednu važnost posle Velike recesije¹ već služe da daju novu različitu i moguću perspektivu starog pitanja konkurentnosti zemlje i s tim u vezi dileme komparativna naspram konkurentske prednosti. Iz ove perspektive, zemlje su konkurentne kada prethodno usvojene strategije i intervencije ekonomske politike izbegnu nezaposlenost, deflaciju duga i konkurentsku depresijaciju. Opcije kao što je konkurentska dezinflacija i konkurentska

---

* University Ca' Foscari of Venice, Department of Economics, e-mail: marteld@unive.it
UDK 339.137.2:338.124.4, originalni naučni rad
Primljeno: 20.12.2011. Prihvaćeno: 16.02.2012.

¹ Kriza koja se javila u periodu 2007-2009. godina je jedna od najdužih i najdubljih kriza koje se pamte decenijama a koja je dobila naziv Velika recesija – počev od februara 2010, kada je Associated Press Stylebook, biblija u novinarstvu još od pedesetih, uvela to ime.

devalvacija su naročito privlačne zemljama koje stagniraju. Visoka nezaposlenost je cena bilo koje politike koja teži smanjenju duga, što je tipična teškoća za zemlje koje se sporo razvijaju. To isto važi za zemlju koja bi bila u boljoj situaciji kada bi mogla da izbegne produženu recesiju i obaveze oko duga. Deflacija duga i spori rast zaustavljaju oporavak i nalaženje rešenja u zemljama opterećenim dugom u evrozoni i čine da se odluke donose na nacionalnom i supranacionalnom nivou.

U sledećem delu, ukratko prikazujemo raspravu koja se vodi u vezi sa dilemom komparativna prednost naspram konkurentne prednosti. Zatim, ukratko se fokusiramo na pitanje u vezi sa odnosom između rasta, konkurentnosti i realnog deviznog kursa. Sledeći deo se fokusira na to šta dug i nezaposlenost znače za konkurentnost jedne zemlje. Ovo predstavlja način procene konkurentnosti koja se razlikuje od kompozitnih indikatora koje nudi Svetski ekonomski forum ili one zasnovane na cenama i deviznom kursu.² Niti specijalni, ad hoc indikatori, niti proizvoljne tržišne šeme nisu potrebni. Uobičajeni statistički podaci o dugu i nezaposlenosti pružaju nedvosmislenu osnovu za procenu pozicije ekonomije u zemljama uvučenim u dužničku krizu, kao što su one u Evropskoj uniji, koje su u nekim slučajevima na granici potpune recesije.

Komparativna i konkurentna prednost

O konceptu konkurentne prednosti nacija se raspravljalo tokom devedesetih, a intenzivnije od objavljivanja knjige Majkla Portera *Konkurentna prednost nacija* i deset godina posle kada je objavio pionirsku knjigu koja ističe pet snaga koje treba da oblikuju strategiju kompanija, regiona i zemalja (Porter 1980).

Još od šezdesetih ekonomisti su bili svesni da princip komparativne prednosti nije mogao da zadovoljavajuće objasni posmatranu šemu proizvodne i trgovinske specijalizacije, ali je bilo potrebno da prođe vreme da se pomire teorija i praksa. Pol Krugman je 1980. formalizovao ideju da u modernom svetu ekonomija obima i diferencijacija proizvoda, tj. nesavršena konkurencija znače mnogo više od komparativne prednosti i savršene konkurencije. Za Krugmana svaka posmatrana šema produktivne specijalizacije je rezultat povećanih prinosa na obim i diferencijacija proizvoda se čini kao samo jedna od mnogo mogućih rezultata.

Reakcija ekonomista na sam pojam konkurentne prednosti nacija je bila ipak veoma kritična. Najubedljiviji kritičar je bio Krugman, koji je otpisao konkurentnost kao retorički argument, opasnu opsesiju (Krugman 1994) i slabu metaforu (Krugman 1994). Prema njemu i drugima, pojam konkurentne prednosti je sam po sebi u konfliktu sa osnovnim principom teorije trgovine, tj. principom komparativne prednosti. Prema ovom principu, koji je istovremeno poznat i pogrešno shvatan, nacionalne ekonomije se mogu specijalizovati putem trgovine u aktivnostima gde imaju najvišu komparativnu prednost, čak i ako nemaju apsolutnu

---

² Harmonizovani indikatori konkurentnosti i realni efektivni devizni kurs su ponuđeni od strane Evropske centralne banke i Evropske komisije.

Problemi konkurentnosti nacionalnih ekonomija posle Velike recesije

---

prednost. Ovo znači da za razliku od firmi, zemlje ne mogu da budu konkurenti jedna drugoj, čak i ako imaju apsolutnu prednost u nekoj aktivnosti ili sektoru. Međutim, ovo važi pod nekim ograničavajućim uslovima. U originalnoj klasičnoj Rikardovoj teoriji, prednosti proizilaze iz geografije. U H-O neoklasičnoj verziji komparativne prednosti, produktivnost je na istom nivou i konkurencija stvara profit i stope plata se izjednačavaju, onda specijalizacija trgovine zavisi od relativnog obilja različitih faktora proizvodnje i jedinstvena je. Kakva roba se proizvodi i gde, zna se od početka i dato je zauvek. Ono što nedostaje u teoriji zasnovanoj na tom temelju su implikacije nesavršene konkurencije i mogućnost evolucije u posmatranoj šemi. Osnovno saznanje moderne ekonomske teorije je da u stvarnom svetu, nesavršena konkurencija čini mnogo različitih proizvodnih i trgovinskih rezultata mogućim. Kako oni nisu jednaki za različite zemlje, mnogostrukost rezultata daje prostor trgovinskim politikama, kao i konfliktima među konkurentima.

Rezmotrimo poznati slučaj Švajcarske i satova (Chipman 1965, 736): niti geografija, niti faktori proizvodnje (časovničari i mašine za pravljenje satova) ne mogu da objasne zašto je Švajcarska postala tako „obdarena“ i toliko dobra u proizvodnji satova. Ono što je postalo veoma jasno je da raspoloživost faktora i specijalizacija – oba nepoznata - zajedno određuju i razvijaju se tokom vremena i tako posmatrane raspoloživost i specijalizacija su određen rezultat koji je istorijski prevagnuo naspram svemu drugom. Moćne snage – kao što su ekonomija obima, eksterna ekonomija, *start-up* troškovi, kao i istorija i učenje – su sigurno prisutni u kompleksnim dinamičkim procesima, koji čine jedan specifični rezultat kao što su švajcarski satovi izabrani među mnogim drugim mogućnostima. Kada se ovo događa, primećuju se komparativne prednosti, kao i povezani trgovinski tokovi. Švajcarska ima komparativnu prednost u proizvodnji satova, kao što je Nemačka bila specijalizovana za kamere.

Ono što je iznenađujuće za istoričare ekonomske misli je da su postojanje eksternalija i ekonomije obima, kao i implikacije konkurencije i ekvilibrijuma, počinjale da budu shvatane niz godina unazad naročito u Maršalovim *Principima ekonomije* (1890). U ranim fazama oni su istraživani više od strane ekonomista lokacije (Alfred Weber i August Losch) nego teoretičara trgovine. Ali niko nije mogao da pomiri ekonomju obima sa nesavršenom konkurencijom sve do osamdesetih kada je Pol Krugman (1980) primenio monopolistički model konkurencije da bi pokazao kako su ekonomija obima i diferencijacija proizvoda ključne determinante mnogostrukih ekvilibrijuma u trgovinskoj šemi.

Posle pogoršanja dužničke krize u evro zoni (od avgusta 2011), od mnogih evropskih vlada je zatraženo da smanje javni dug i podstiču konkurentnost zemlje, iako niko ne zna kako da učini jednu zemlju na nekom tržištu konkurentnijom. Svakako, nije moguće da sve zemlje to urade u svim sektorima. Ako je i moguće da neke firme izbace sa tržišta neke druge firme koje su prisutne, nije moguće da sve zemlje učine to isto sa drugim zemljama u svim sektorima. Razlikuju se mogućnosti isključivanja određene zemlje sa svih visoko profitabilnih i dinamičkih sektora.

Kako je konkurencija većim delom nesavršena, postoji više od jedne specijalizovane šeme proizvodnje, tako da mogućnost stvaranja i modifikovanja postojećih komparativnih prednosti prirodno stvara konkurenciju čak i konflikte u vezi sa izborom najpogodnije u okviru mogućih šema specijalizacije. Konkurencija i konkurentnost su relativni koncepti, koji ukazuju da ako postoji jedan pobednik, onda mora postojati i barem jedan gubitnik. Ipak, opšte poznato je da u pojedinačnom sektorima, firme određene zemlje mogu biti isključene od strane firmi drugih zemalja ili onemogućene da pristupe tržištu. Značajno je da se primeni specifičan pristup i da se prihvati da ne postoji jedinstvena šema specijalizacije i trgovine. Mogući aranžmani ili ishodi ne zavise samo od prirodnih resursa i raspoloživosti, već, što je vrlo bitno, od sposobnosti koje zemlje slobodno biraju kako bi ih razvijale ili im je dozvoljeno da iste razvijaju. Različiti aranžmani zavise od toga šta su zemlje odabrale da rade ili im je to dopušteno od strane drugih zemalja. Svaka zemlja, dakle, utiče na uspeh ili neuspeh svojih firmi, jer od toga zavisi njihova dobrobit na duži rok.

Prema principu komparativne prednosti, svaka zemlja je u prednosti ako se specijalizuje za aktivnost u kojoj ima najveću komparativnu prednost; možemo ex post da posmatramo da ako je zemlja sposobna da ostvari prednost u određenoj aktivnosti ili sektoru to znači da je sposobna da privuče firme drugih zemalja za tu specifičnu aktivnost ili sektor. Bila bi, takođe, u mogućnosti da zadrži prednost ako su prihvatljivi troškovi ulaska, a eksternalije i ekonomija obima dovoljno veliki da nadoknade veće plate i nadnice u sektoru. U klasičnom modelu komparativnih prednosti, ekonomija obima je bila konstantna i eksternalije su izostajale, tako da je onda konkurencija bila savršena. Štaviše, pošto su resursi i tehnologije prihvaćeni tako kako su dati, šema specijalizacije i trgovine je jedinstvena i data. U savremenom realnom svetu, kapital može da bude relociran slobodno i licenciranje, imitacija i inovacije čine da se tehnologija i set proizvoda kojima se trguje, razvijaju stalno i brzo. Konkurencija nije savršena zbog prisustva prinosa i eksternalija. Tako je šema komparativne prednosti daleko od date. Ona se menja ne samo spontano, već i zato što strateške industrijske politike i strateško ponašanje firmi, namerno pokušavaju da je modifikuju. Gde je trka tu su i prepreke: zemlje koje gube trku nisu istisnute sa tržišta, već su progresivno uhvaćene u zamku nepovoljne proizvodne i trgovinske specijalizacije i tako su primorane da se nadmeću na osnovu nižih relativnih nadnica, naročito ako se produktivnost radne snage ne poveća dovoljno i cene padnu. Zemlje koje dobijaju trku osvajajući i braneći komparativnu prednost u profitabilnim aktivnostima mogu da konkurišu, čak iako relativne nadnice nisu više. Na kraju, cene faktora se izjednačavaju u istim poslovima pre nego u istim sektorima ili kroz sektore, a pobednici u trci su one zemlje koje su sposobne da zadrže bolje poslove i premeste profit sa stranih na domaće firme.

Konkurentnost zemlje i realni devizni kurs

Postoje različiti pojmovi relativne konkurentnosti kada se ona shvata kao način da se dozvoli nacionalnim firmama da ostvare konkurentsku prednost. Prva je u vezi sa naučnim istraživanjem kojim su Grosman i Helpman (1992) pokazali da bi moglo da doprinese (zajedno sa razvojem) celokupnoj konkurentnosti zemlje. Aktivnostima istraživanja i razvoja je dodeljeno da određuju dugoročne alokacije resursa koje mogu da promene proizvodnu strukturu, od tradicionalne do proizvodnje robe i usluga visoke tehnologije. Privatno investiranje u naučno istraživanje zahteva, između ostalog, podsticaje, obilan ljudski kapital i umeren odnos između potrošnje i investiranja u fizički i ljudski kapital. Kako sistem vlasništva ima strateški značaj u podsticanju privatnog istraživanja, intenzitet konkurencije, mera i priroda sistema obrazovanja i obuke su podjednako značajni u promovisanju investicija i ljudskog kapitala, respektivno.

Drugi pojam je industrijska politika, koja dodaje komponenti istraživanja i razvoja druge forme državne intervencije. Slučaj Japana, od rekonstrukcije do sredine osamdesetih, je od izuzetnog značaja kao ilustracija uloge inovacija u svim njenim formama: novi proizvodi, usluge i procesi. Pružanje vizije proizvođačima koja može da ukaže na buduću pravac industrijskog razvoja, kao i sve neophodne informacije, smatraju se ključnim karakteristikama veoma uspešne industrijske politike. Potonji je, takođe, uključivao stvaranje infrastrukture, pomoć za restrukturiranje i trgovinsku politiku.

Treći pojam je u vezi sa realnim deviznim kursom. Ideja da realni devizni kurs može biti pravi instrument je očigledno stara i verovatno najstarija. Međutim, odnos između privrednog rasta i realnog deviznog kursa je uvek bio problematičan. Ako se postavi pitanje koja je uloga realnog deviznog kursa i naročito realne depresijacije u promociji privrednog rasta, dolazi se do vrlo različitih zaključaka. Prema MMF-u, pravi nivo za realni devizni kurs smanjuje distorzije i dobar je za rast. Ovo nije neophodan uslov za tekući bilans, nego put da se definiše nivo deviznih kurseva koji odgovaraju održivom toku kapitala zemlje (Cline, Williamson 2007). Prema tome, takozvani ravnotežni devizni kurs se definiše kao devizni kurs od koga se očekuje da bude beskonačno održiv na osnovu postojeće politike.

Prema drugima, stvarna depresijacija domaće valute je dobra za rast. Dok bi tržišni mehanizam u idealnom slučaju distribuirao resurse između razmenljivih i nerazmenljivih dobara, u slučaju da su prihodi izjednačeni, uslov za rast vođen izvozom je, da se koristi realni devizni kurs kao podsticaj da se pomere resursi u sektore, gde je produktivnost relativno visoka održavanjem cene izvoznih dobara u domaćoj valuti i tako održi prinos dovoljno velik da ostvari magiju. Ovo je tipično slučaj proizvodnih sektora, gde su povećani prinosi mogući, a inostrana tražnja je elastična (Rodrik 2007, 2008; Eichengreen 2008, 2011).

Kada se razmatra uzročni odnos koji se kreće od konkurentnosti i rasta do realnog deviznog kursa, može se uočiti sasvim mala neizvesnost. Balasa i Samjuelson (Balassa i Samuelson) tvrde da ekonomije u razvoju imaju apresiranu valutu, jer imaju relativno visoku inflaciju zbog visokog rasta produktivnosti u proizvodnji razmenljive robe. Često se primećuje da privrede koje se brzo razvijaju teže jakoj ili apresiranoj valuti. Sličan ovome je i slučaj industrijskih zemalja koje su dobile „holandsku bolest“, što se odnosi na otkrivanje prirodnog gasa. Takvi resursi daju apresijaciju valute i vrše pritisak na domaće plate (Buitier i Purvis 1980).

Ipak, realni devizni kurs, dok prati nominalni se smatra nepovoljnim na duži rok. Ovo je davno nateralo ekonomiste da smatraju da je nominalni devizni kurs u osnovi relativna cena valute. Ako bi to bilo tako, nominalni devizni kurs bi na duži rok mogao da izjednači cene od zemlje do zemlje i održava realni devizni kurs prosečno konstantnim. Relativne cene valuta bi takođe bile nezavisne od neto međunarodne investicione pozicije zemalja u slučaju da su pozicije dug/kredit bile održive. Vremenom, devizna tržišta su bila okupirana finansijskim špekulacijama i ideja da su tržišta efikasna je stvorila pretpostavku da očekivana kretanja deviznog kursa nadoknađuju da se razlike kamatne stope održe ostavljajući netaknutim pretpostavku o malom udelu pariteta u kupovnoj moći valuta. Ne tako davno, Krugman (1989) je primetio da bi se opravdala nepovoljna priroda realnog deviznog kursa mora se zaboraviti stara pretpostavka o elastičnosti trgovine kao fiksnom parametru. On je pokazao da ekonomije koje se brzo razvijaju tipično imaju visoku dohodovnu elastičnost tražnje izvoza i nisku dohodovnu elastičnost tražnje uvoza. Iz ove perspektive, konkurentnost se može proceniti neposredno, dok bi se viša konkurentnost prevela u promenu dohodovne elastičnosti, pre nego u promene u deviznom kursu.

Evropski monetarni sistem iz perioda 1979-1998. godina i Ekonomska i monetarna unija koja je nastala 1999. godine su posebni slučajevi u smislu da sa postojanjem relativne stabilnosti (1979-1998) i fiksiranja (od 1999 na dalje) nominalnog deviznog kursa, konkurentnost zavisi samo od relativnih cena. Rezultat realne depresijacije uzrokovane relativno malim porastom cena se obično zove konkurentna deflacija i vezuje se za slučaj Nemačke i Francuske tokom osamdesetih, kada je inflacija bila još uvek visoka i kada je Evropski monetarni sistem bio u mogućnosti da održi nominalni devizni kurs među evropskim valutama relativno stabilnim. Konkurentna deflacija je takođe bila nedavno iskustvo Letonije, koja je, da bi privukla strani kapital i povećala neto izvoz, pristupila evrozoni 2011. godine smanjenjem nominalnih nadnica.

Uticaj Velike recesije

Ne treba posebno naglašavati da su Evropa i SAD još uvek „zaglibljene“ u posledice krize koja je izbila 2007. pucanjem kreditnog balona. Prekomerni dug u privatnom i javnom sektoru – iako u različitim razmerama – je vidljiva crta prve faze krize. Kriza je napravila zastoj u trendu pošto oporavak iz 2010. nije mogao da

Problemi konkurentnosti nacionalnih ekonomija posle Velike recesije

---

učini da evropska i američka ekonomija povrate stari trend konstantnog zapošljavanja. Krajem 2011, rizik drugog „utapanja“ je bio jasno povećan. Dužnička kriza u Evropskoj uniji i njene implikacije za banke i valutu su nove karakteristike drugog negativnog ciklusa. Kriza koja se javila u periodu 2007-2009. godina je najduža i najdublja decenijama unazad i zato je počevši od 2010. godine zvanično nazvana Velika recesija. Posle Velike depresije iz tridesetih, Velike inflacije sedamdesetih, Velike umerenosti devedesetih, recesija u periodu od decembra 2007. do juna 2009. godine je dobila svoje ime zato što je bila široko rasprostranjena, duboka, produžena i praćena agresivnim odgovorom politike vlada i centralnih banaka svuda u svetu.

U 2010. godini, kreditna kriza je prešla u potpunu dužničku krizu u Evropskoj monetarnoj i Ekonomskoj uniji, što je jedna od najozbiljnijih kriza u kratkoj istoriji evra. Od Grčke, dužnička kriza se proširila na Irsku i Portugaliju. S proleća i leta 2011. godine došle su na red Španija i Italija ovim redom. U jesen čak Francuska, Belgija, Austrija i druge članice mekog centra evrozona su se suočile sa problemom. Nemačka je jasno rekla da se novčana pomoć Grčkoj ne razmatra i da će od privatnog sektora biti zatraženo da podeli troškove restrukturiranja duga. Rizik javnog duga se odmah povećao u drugim zemljama, uslovljavajući povećanje kamatne stope. Produblјivanje krize je zahtevalo kupovinu obveznica u Evropskoj centralnoj banci, tj. jasno odstupanje od originalne politike Centralne banke. Nacionalne vlade i vlasti Unije su čak razmatrale mogućnost izlaska, što znači da su originalni aranžmani EU, EMU i ERM-II i sami postali predmet diskusije u poslednjih nekoliko meseci. Zaista, do leta 2011, fiskalna štednja i monetarna politika očigledno nisu mogle da spreče nestabilnost na tržištu kapitala i „trzavice“ u evropskom bankarskom sistemu. Fiskalna štednja, iako je bila prilično neefikasna u oslabljivanju povećane i zabrinjavajuće divergencije u prinosu obveznica, nija zaobišla realnu ekonomiju i zaposlenost. Zastoj u realnoj tražnji doveo je do dvostrukog pada, što se odrazilo na tržište kapitala.

Posle godina stimulanja, monetarna politika se pokazala prilično neefikasnom u realnoj ekonomiji i veoma usmerena ka pomoći bankama kako bi ostale likvidne u celoj Evropskoj uniji.

Ovo je naročito važi za evrozonu, gde je Evropska centralna banka nevoljno otpočela da interveniše da bi smanjila negativne posledice i gde je nekoliko vlada trebalo optimistično da se suoči sa zaduživanjem usvajanjem mera štednje. Zaista, dosta evropskih vlada će počevši od 2012. biti fokusirano na smanjenje svojih budžeta. Rasprostranjena fiskalna ograničenja, međutim, uspevaju da smanje privatnu sklonost ka trošenju i tako uspore rast ne samo u evrozoni već i drugde. U osnovi, monetarna politika nije efikasna, a fiskalna politika je ograničena na evrozonu. Štaviše, oporavak 2010. nije se pokazao održivim i prosečan rast je nedovoljan. Pad koeficijenta zaposlenosti u SAD, gde je tržište rada reaktivnije prema stopi rasta, je ozbiljniji od pada u bilo kojoj drugoj recesiji u poslednjih pedest godina (PRC, 2011). Njeno trajanje je duže nego obično i moraće

da se produži ako rast ne zauzme viši i stabilniji nivo. Šta drugo pored makroekonomske politike i spontanog rasta može da izvuče ekonomiju iz krize? Očigledna je nada u da će se svakoj pojedinačnoj zemlji desiti oporavak u eksternoj tražnji, ali ovo nije moguće za sve zemlje ako je rast slab. Nije ni čudno što je zavladao panika na finansijskim tržištima.

Naredna implikacija trenutne paralize je apresijacija „sigurnih“ valuta (na primer, švajcarski franak i jen) i valuta (na primer real, renminbi itd.) ekonomija u razvoju. Ova apresijacija očigledno širi recesioni talas od Zapada ka drugim zemljama svetske ekonomije i tako podstiče reakcije centralne banke i vlada u zemljama pogođenih apresijacijom valute. Povećanje vrednosti valute u ekonomijama u razvoju ne može mnogo pomoći Zapadu. Zapad bi voleo da vidi povećanje vrednosti svojih valuta dok bi Istok voleo da vidi svoje valute stabilnim nasuprot drugim valutama. Tako, sa bilo koje tačke gledišta, trenutna kriza je zaslužila ime Velika recesija, jer joj se ne vidi njen kraj.

Šta kriza znači za konkurentnost zemlje?

Faktori koji promovišu nacionalnu konkurentnost su brojni i njihova kombinacija koja bi trebalo da osnaži konkurentnost, najverovatnije da nije ista kroz različite faze rasta privrede. Kako zemlja koja se takmiči za tehnološko liderstvo mora da se suoči sa konkurentima koji su u potpunosti različiti od onih sa kojima bi bila pozvana da se takmiči da je pratilac, u prvom slučaju potrebni su joj faktori konkurentnosti, koji nisu u potpunosti isti kao oni koji se zahtevaju u drugom slučaju. Na isti način, može se reći da u različitim istorijskim kontekstima, data kombinacija faktora konkurentnosti može dati različite rezultate. Globalni višak radne snage i globalni visok nivo duga, su karakteristike koje se ističu u savremenom makroekonomskom scenariju. Čini se neophodnim da se posebno naglase takvi aspekti da bi se razumelo pitanje koje se izlaže. Veliki ekonomski mislioci kao što su Adam Smit i Džon M. Kejnz nas vode u dublja razmatranja o tome kako tipične makroekonomske karakteristike, kao što su visok javni dug i visoka nezaposlenost otkrivaju stanje slabosti u konkurentskoj poziciji ekonomije. Visok javni dug postiže to povećanjem cene poslovanja a time i nezaposlenosti. Smatra se da visoka nezaposlenost obara troškove radne snage za firme, ali zato podiže privatne i socijalne troškove radnika takođe. U savremenom svetu od vlada se zahteva da obezbede zaštitu radnih mesta, beneficije nezaposlenima, ponovnu obuku i zdravstvenu zaštitu da bi ograničili troškove, ali to zavisi od javnih izdataka.

Troškovi koji se snose da bi se servisirao postojeći javni dug su očigledno ključni element u dinamici duga. Širenje koje je primećeno u nekim evropskim zemljama, otežalo je njihovim vladama da pozajmljuju sa tržišta i tako servisiraju dug u opticaju. Svaka realna ekonomija ima ograničenu sposobnost da nosi dugove s obzirom na to da uvek postoji ograničenje bilansa ostvarenog primarnog budžeta. Poznato je da je koeficijent održivog duga je povezan sa razlikom između kamatne

Problemi konkurentnosti nacionalnih ekonomija posle Velike recesije

stope na javni dug i stope rasta u realnoj ekonomiji. Potonja razlika nije stabilna tokom recesije dugovanja. Ako je nivo duga isuviše visok u odnosu na sposobnost da bude servisiran, percepcija rizika se povećava. Izvan određenog nivoa koeficijenta duga, kamatna stopa raste, ali ne podjednako od zemlje do zemlje. Pod nekim uslovima nacionalna i strana štednja se iscrpljuju, što čini pozajmljivanje nemogućim.

Sve ovo se može lako uvrstiti u takozvani „efekat grudve“ (*snow-ball effect*) što je jedna od tri komponente godišnje promene koeficijenta duga. Prikazano simbolima, promena u koeficijentu duga $b_t - b_{t-1}$ može se rastaviti na koeficijent primarnog bilansa budžeta x_t , „efekat grudve“ $b_{t-1}(r_t - g_t)/(1 + g_t)$ i *stock-flow* prilagođavanje s_t , kao što sledi: $b_t - b_{t-1} = x_t + b_{t-1}(r_t - g_t)/(1 + g_t) + s_t$, gde se r_t odnosi na implicitnu nominalnu kamatnu stopu na dug u opticaju i g_t nominalnu stopu rasta.³

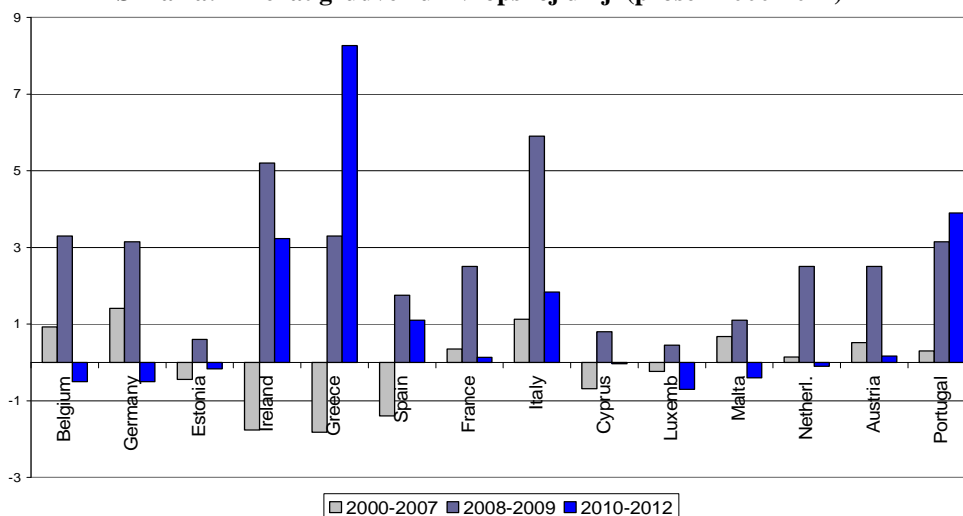
Ovde je reč o tome kako tržište kapitala procenjuje rizik postojećeg duga i naročito kako se koeficijent duga poredi sa ostvarenim primarnim viškom i potencijalnim rastom u privredi o kojoj je reč. Ovo je kritički povezano sa rešenjima vlade i održivošću duga. Tokom dužničke krize, implicitni nominalni prihod (tj. r_t) od hartija od vrednosti u opticaju očigledno raste. U zavisnosti od količine hartija od vrednosti koje treba otkupiti i finansirati primarni deficit u tekućem periodu, porast prihoda od postojećih hartija od vrednosti biće prenet prihodima od novih emisija i prihodu r_{t+1} u narednom periodu. Adam Smit bi rekao da porast r_t smanjuje konkurentnost, tako čineći da stopa nominalnog rasta g_t opada. „Efekat grudve“ se nalazi u pomenutoj vezi i dinamičkom mehanizmu kojim pozitivna povratna informacija između inicijalnog koeficijenta duga b_{t-1} se izvodi od rezultirajuće godišnje promene u koeficijentu duga $b_t - b_{t-1}$. Kao što je sadržano u formuli, samo jačanje paketa mera štednje bi idealno smanjilo i neutralizovalo inkrementalni efekat na dugovanja putem povećanja prihoda. Cirkularnost koji je uslovlila dinamika u b_t i $(r_t - g_t)$ je gruba, jer percepcija rizika rešavanja, tj. mogućnosti da dug počine da raste po stopi većoj od $r_t - g_t$ tera tržište da raspon između kamatne stope i stope rasta $r_t - g_t$ i sam počne da raste. Ovo povećanje signalizira povećanje rizika nesolvetnosti. Kada bi vlade bile u mogućnosti da zaustave prvo rast duga i onda pronalaze iz godine u godinu dovoljno resursa, situacija bi bila održiva.

Na slici 1 prikazani su podaci za EMU i deset drugih članica EU koje je u proleće 2011. ponudila Evropska komisija (EC, 2011a), tj. pre pogoršanja dužničke krize, koja je nastala u trećem kvartalu 2011, gde se vidi prenošenje krize sa Grčke

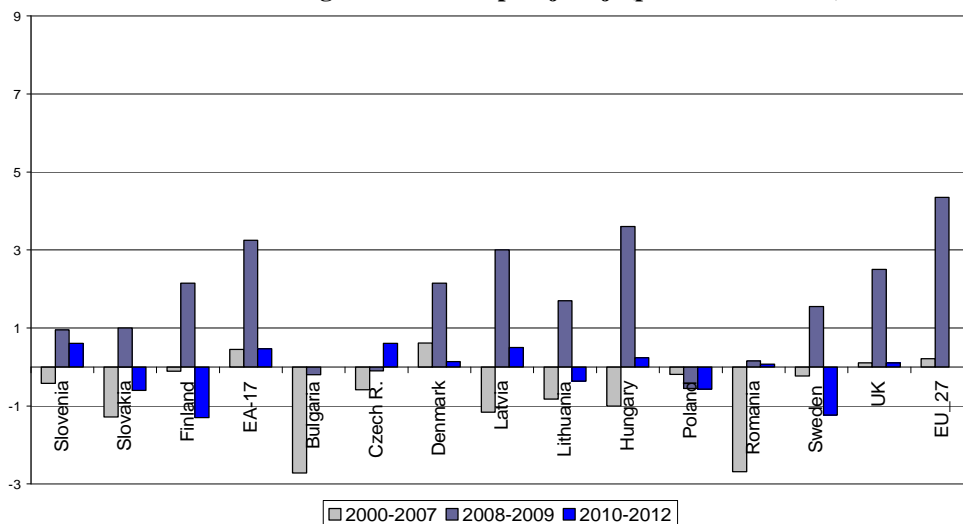
³ Ova dva simbola mogu ekvivalentno da označavaju realnu kamatnu stopu i stopu rasta.

i Portugalije, na Španiju i Italiju. Dostupni podaci Evropske komisije se odnose na period 1995-2012. godina i uključuju očekivane rezultate mera štednje koje su usvojene rane 2011. godine, ali ne one iz jula 2011. godine pa na dalje. Sa ove tačke gledišta, može se reći da je od oktobra 2011. očekivani scenario za 2012. delovao optimistički, pošto je bio zasnovan na: (1) potcenjenim primarnim viškovima, (2) precenjenoj nominalnoj stopi rasta i (3) u zavisnosti koja je zemlja u pitanju potcenjenoj/precenjenoj implicitnoj kamatnoj stopi.

Slika 1a: “Efekat grudve” u Evropskoj uniji (prosek 2000-2012)

Slika 1b: “Efekat grudve” u Evropskoj uniji (prosek 2000-2012)

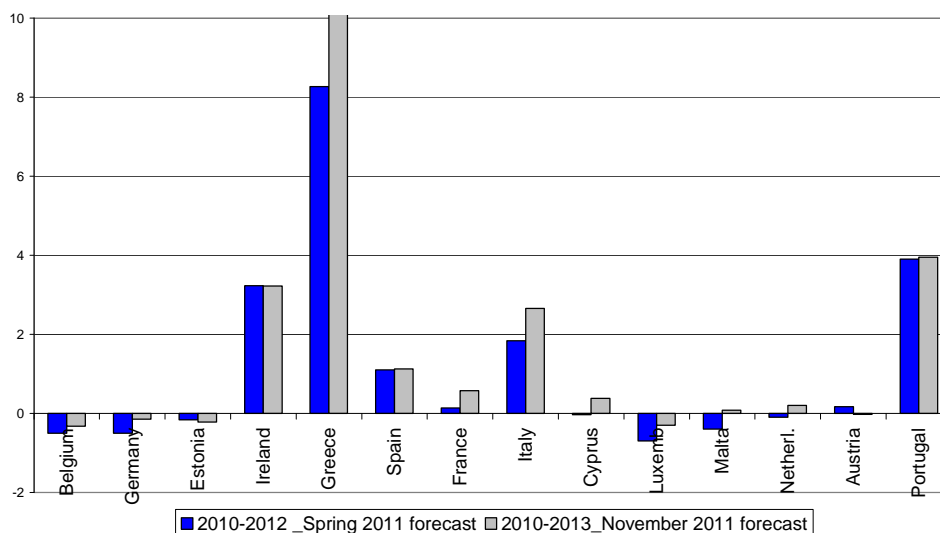

Problemi konkurentnosti nacionalnih ekonomija posle Velike recesije

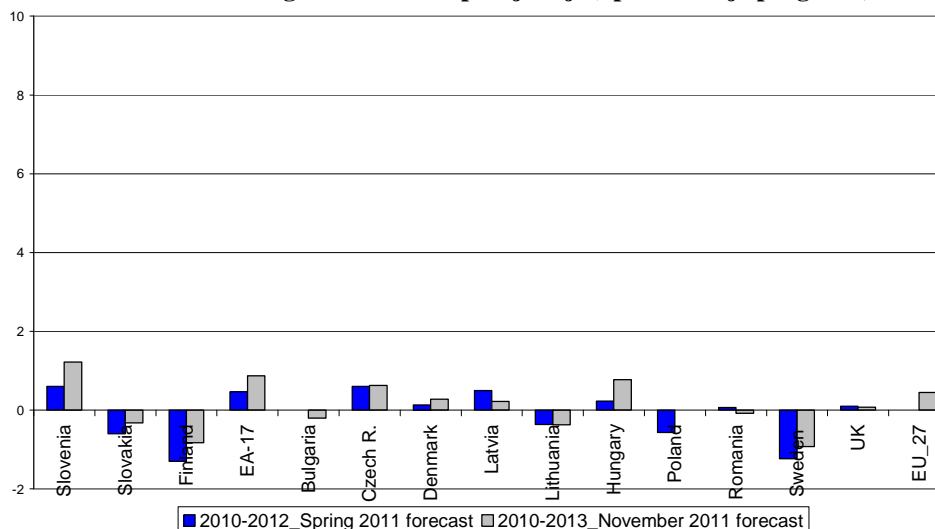
Aprila 2011. godine Grčka, Irska i Portugalija su teško podnele visok raspon $r_t - g_t$. Ovi rasponi su definitivno bili viši od prosečnog nivoa odgovarajućih rasponu periodu 1995-2007. godina. “Zaraza” se pojavila iako je Italija osetila umeren rast. Druge zemlje su bile u suprotnoj situaciji: Belgija, Nemačka, Luksemburg, Slovačka i Finska u EA-17, Poljska i Švedska u ostatku EU-27 su se suočile sa smanjenjem raspona u poređenju sa dramatičnim godinama 2008. i 2009. Mala ali značajna razlika se javila između EMU (EA-17) i EU-27, gde je potonja bila u maloj prednosti u odnosu na EA-17.

Prenošenje krize počelo je u junu 2007. godine, kada je Evropska unija priznala da je Grčkoj potrebna druga novčana pomoć, a Nemačka zahtevala uključivanje privatnog sektora u dužničku krizu. Kriza se širila ka Španiji, a javni dug u Italiji je porastao. Ovo se nastavilo, iako je kasnije Evropska unija pristala da podrži kapacitet kreditiranja Evropskog fonda za finansijsku stabilnost (EFSF) i dozvoli kupovinu obveznica na primarnom tržištu. Evropska centralna banka je avgusta počela da interveniše da bi podržala italijanske i španske obaveznice ali unutrašnja (vlada) i spoljašnja (novčana pomoć Grčkoj) neizvesnost dovele su do daljeg širenja. Španija i Italija su pratile Grčku kako su ulazile u “dinamiku grudve” – čime je produbljen jaz $r_t - g_t$ učinio da se zahteva primarna ravnoteža koja treba da stabilise rast datog odnosa dug/BDP, jer percepcija slabosti nadvladava. Kada bi zemlja kojim slučajem bila konkurentna, stopa rasta bi bila veća, a kamatna stopa niža i ta percepcija se ne bi javljala. Rezultujuća smanjena veličina “grudve” se tako može smatrati kao indikator konkurentnosti. Ukratko opisana faza pogoršanja je kompletno prikazana na Slici 1.

Slika 2a: “Efekat grudve” u Evropskoj uniji (upoređivanje prognoza)

Slika 2b: “Efekat grudve” u Evropskoj uniji (upoređivanje prognoza)

Nova predviđanja su bila dostupna u novembru (EC, 2011b). Ona uključuju nova predviđanja za period 2011-2013. godina, koja jasno pokazuju (slike 2a i 2b) velike razlike u “efektima grudve” za zemlje kao što su Grčka i Italija, tj. zemlje koju su najjače osetile pogoršanje u drugom delu godine. U Irskoj, Španiji i Portugaliji “efekat grudve” se jedva pomerio. Shodno tome, proseci evrozone i Evropske unije su porasli posle revizije u novembru.

Ukratko, može se zaključiti da je mogućnost diskriminisanja među dužnicima na tržištu akcija počela da formira “samoispunjavajuća proročanstva” solventnosti nekih zemalja. Ovo se desilo na kraju desetogodišnjeg perioda harmonije sa evrom gde su sve zemlje evrozone izgledale gotovo istovetno na tržištu obveznica. Kada je došlo do krize 2009, tržište je brzo počelo da oseća posledice postojećih razlika u konkurentnosti na solventnost vlade i održanje duga. Ova procena je implicitna u primećenom odskoku naviše ka nivou efekta grudve. Kako je potonja u isto vreme i uzrok i posledica dinamičke interakcije između b_t i u $(r_t - g_t)$, tvrdimo da visoka kamatna stopa i niska stopa rasta mogu da prouzrokuju dužničku krizu naročito onda kada su nacionalne vlade i centralna banka oslobođene bilo kakve kontrole nad monetarnom politikom i deviznim kursom.

Kako kriza sama po sebi i fiskalna konsolidacija koju vode zemlje koje su analizirane, direktno utiče na zaposlenost da bi se dobila bolja procena konkurentnosti nacionalne ekonomije i stopa nezaposlenosti i „uticaj grudve“ bi trebalo da se postignu. Smanjenje jednog utiče na povećanje drugog indikatora i nije nužno signal celokupnog poboljšanja.

Problemi konkurentnosti nacionalnih ekonomija posle Velike recesije

Druga dimenzija koju treba razmotriti u procenjivanju uticaja krize na konkurentnost je tržište rada. Povoljan dužnički scenario se ne može smatrati zadovoljavajućim ako je nezaposlenost u datoj zemlji visoka. Dugotrajan nedostatak posla i nezadovoljavajući poslovi, odražavaju mere štednje i poboljšanja u scenariju duga koji je delimično plaćen pogoršanjem na tržištu rada. Ova dimenzija tržišta rada koja se odnosi na konkurentnost ne može se zanemariti u naprednim ekonomijama koje su zahvaćene krizom. Dooly i ostali su ponudili analizu postojeće apsorpcije viška radne snage na periferiji sveta. Oni pretpostavljaju da je višak radne snage motor globalnog ekonomskog i monetarnog sistema i tvrde da uvoz u razvijenim zemljama stvara veliki problem dislokacije radnika među sektorima i aktivnostima i „da nijedna zemlja do sada nije našla pravi put za nadoknadu svojim gubitnicima“ (Dooly, et al. 2007, 109).

Da bi povećala zaposlenost, Evropa mora da preusmeri štednju sa finansijskog tržišta i sa nekretnina da bi povećala stvaran broj dostupnih poslova u drugim proizvodnim sektorima. Strategija koja je vođena proteklih godina je načinjena da poveća kredit što više. Kamatne stope su bile previše niske i kredit je brzo rastao, bez značajnijeg rasta u realnoj ekonomiji. Rezultat je bio prekomerno povećanje u privatnom i javnom dugu naspram kapaciteta servisiranja duga. Finansije su prerasle realnu ekonomiju koja često ima mali kapacitet da nosi težinu duga. Takođe, postoji rizik da naponi za smanjenje duga učine da se realna ekonomija smanjuje umesto uvećava i zato je kombinacija „efekta grudve“ i nezaposlenosti koristan indikator celokupne makroekonomske efikasnosti.

Dužnička kriza je učinila da se problem javi mnogo pre problema u vezi sa nezaposlenošću koji egzistira zajedno sa problemom neizvesnosti. Izjednačavanje fleksibilnosti i zaposlenosti se pokazalo kao slabo, ako ne i pogrešno, a predlog koji dolazi od OECD-a (2004, 63) je da se uspostavi ravnoteža između različitih opcija ekonomske politike. Strateški stav u zakonodavstvu tržišta rada i njegovoj politici je da se uspostavi ravnoteža između tržišnog dinamizma i adekvatne sigurnosti nazvana „fleksigurnost“ (*flexicurity* - engl. **flexibility** i **security**). Štaviše, tržište rada je uglavnom tržište dva nivoa u kome pored stalno zaposlenih ljudi takođe postoji veliki broj dugo nezaposlenih, onih sa neizvesnim zapošljenjem i neformalno zaposlenih ljudi. Zakon o radu je poslednjih nekoliko godina pokušavao da unapredi „fleksigurnost“, dok su strukture sistema socijalne zaštite i budžeti vlada otežali ostvarivanje učenja tokom života i sigurnost zapošljavanja.

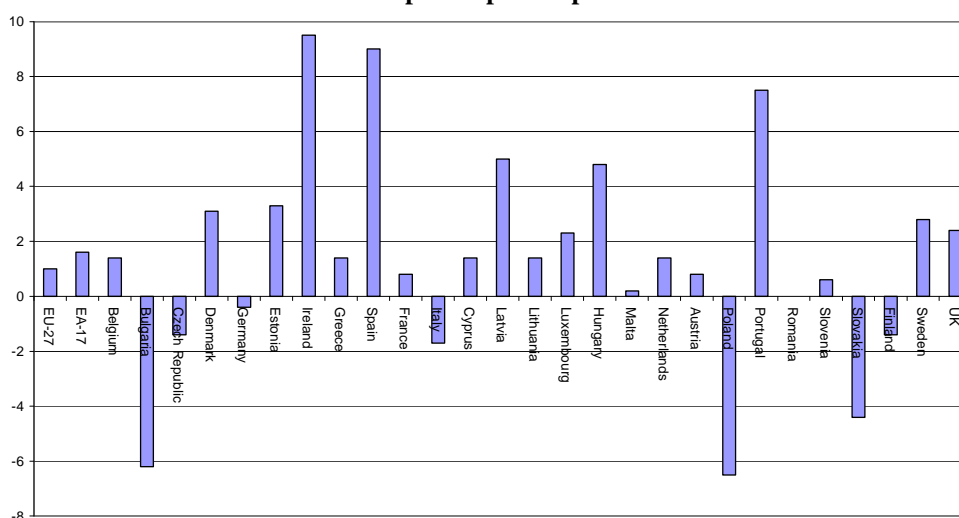
Sa ove tačke gledišta, može se reći da su stvarno konkurentne one ekonomije koje pokazuju ne samo nizak „efekat grudve“ koji, na kraju, jednostavno znači da je dug relativno nizak, već takođe i nisku stopu nezaposlenosti.⁴ Zemlja sa suficitom koja povećava strana sredstva, ali koja ne uspeva da poveća stopu zaposlenosti teško se može smatrati konkurentnom. U isto

---

⁴ Može se uzeti odnos između broja zaposlenih ljudi i broja radno sposobne populacije

vreme, zemlja sa deficitom koja može da pozajmljuje na međunarodnom tržištu kapitala po stopi stalno manjoj od stope rasta, iako ima nizak koeficijent duga je u uslovima održivog duga, jednako nekonkurentna ako ima visoku stopu nezaposlenosti. Kombinovanjem dva indikatora - stope nezaposlenosti ili dela populacije koji ne radi i takozvanog „efekta grudve“ – dobija se zadovoljavajući način merenja nacionalne konkurentnosti, jer ukazuje na bolje šanse da se izbegnu rizici dugoročne recesije, tj. postoji mogućnost pozitivne isplativosti. Ova dva indikatora su najniža u konkurentnijim zemljama i najviša u manje konkurentnim zemljama.

Slika 3: Promena ukupne stope nezaposlenosti 2000-2010

Izvor: Eurostat

Slika 3 pokazuje promene u stopama nezaposlenosti za period 2000-2011. Cifre pokazuju da su i EA-17 i EU-12 imale mala povećanja, ali postoje velike unutrašnje razlike. Dok su Irska, Španija i Portugalija, tj. zemlje koje su ušle davno u Evropsku uniju prošle lošije za razliku od drugih, nove zemlje članice kao što su Poljska, Bugarska i Slovačka su imale veoma dobar početak. Letonija i Mađarska su, međutim, imale povećanje stope nezaposlenosti. Španija i Italija koje je zahvatila dužnička kriza samo su 2011. pokazivale suprotne tendencije.

Razmatranjem „grudve“ i stope nezaposlenosti zajedno, može se proceniti konkurentnost na veoma opsežan način. U tom smislu, može se pretpostaviti da su stvarno konkurentne zemlje one koje su sposobne da poboljšaju svoje uslove duga i nezaposlenosti. Kada se održe, ovi dvostruki uslovi im daju bolju šansu da izbegnu rizike dugotrajne recesije. Sve do aprila 2011. godine, samo Nemačka, Malta i Poljska su išle tim povoljnim putem. Rizik koji postoji je da će se napori za smanjivanjem dugova, i tako smanjivanjem finansijskog leveridža ekonomije, na kraju odraziti na zaposlenost. Zemlje koje su sposobne da poboljšaju jedan od ova dva indikatora kao što su Švedska i Estonija - su bile srednje pozicionirane. Irska,

Problemi konkurentnosti nacionalnih ekonomija posle Velike recesije

---

Grčka, Španija i Portugalija se nalaze u goroj situaciji, pošto su već doživljavale velika pogoršanja u obe dimenzije.

Procenjivanje je u osnovi kvalitativno, jer ove dve dimenzije nisu merene kako bi trebalo. Pozicije se moraju menjati tokom vremena, ali ne dramatično. „Efekat grudve“, na primer, odražava implicitnu prosečnu kamatnu stopu na dug u opticaju. Nivo „grudve“ $b_{t-1}(r_t - g_t)/(1 + g_t)$ prati bilo kakvo povećanje u razlici među prinosisima sa zaostatkom vremena, pošto se nivo duga i efekat povećanja širenja i veličini mreže amortizacije primarnog deficita vezuju da bi destabilizovali dinamiku b_t . Kašnjenje je dugačko kada je prosečno trajanje u postojećem dugu dugo i deficit budžeta nizak, samo zato što je malo obaveznica koje treba otkupiti. U ovom slučaju, sa datim nivoima b_{t-1} i g_t „efekat grudve“ se menja polako s obzirom na nivo tržišnih prinosa. Kao što je očigledno, veliki dug koga predstavljaju kratkoročni računi povećava uticaj velikog širenja „grudve“ i čini da se stanje duga menja brže.

Zaključak

U ovom članku prikazani su suprotstavljeni stavovi ekonomista što je dovelo do rasprave o komparativnim i konkurentskim prednostima. Skoncentrisali smo se na doprinos ekonomista. Od Maršala (kasni 19. vek), ekonomisti i teoretičari lokacije su shvatili da eksternalije i nesavršenosti u tržišnoj utakmici igraju ključnu ulogu u formiranju konkurentnosti preduzeća, ali nisu mogli da uvrste takve pretpostavke u analizu ekvilibrijuma u trgovini i lokaciji gotovo jedan vek. Stvari su počele da se menjaju osamdesetih godina 20. veka, kada su monopolistički modeli konkurencije bili korišćeni da se nose sa višetrakim ekvilibrijumima koje generiše nesavršena konkurencija. Ekonomisti deluju ubeđeno da posmatrana tržišna šema pokazuje da se nacije još uvek specijalizuju za aktivnosti gde imaju najveću prednost, ali ova šema se takođe stalno menja. Poslednjih dvadeset godina promene su intenzivnije i njihov uticaj na različite zemlje je veoma važan. U nekim slučajevima, specijalizacija se smatra povoljnom (nepovoljnom) naročito kada je zemlja primorana da se takmiči kroz niske nadnice u sektorima koji propadaju (razvijaju se). Postoje očigledne mogućnosti za konflikte među zemljama. Međutim, odgovarajuće mere politike su dizajniranje da poboljšaju konkurentsku poziciju zemlje ili barem ograničeno propadanje. Takva politika ima ključnu ulogu u trenutnoj globalizovanoj svetskoj ekonomiji. Pažnja autora u članku je fokusirana na ulogu realnog deviznog kursa iako nema opšteg konsenzusa o njegovoj stvarnoj efektivnosti kao instrumenta ekonomske politike.

U drugom delu rada govori se o kombinaciji različitih faktora koji mogu da unaprede konkurentnost zemlje i ona može biti različita prema fazi rasta koju je zemlja postigla i istorijskom kontekstu u koji politika konkurentnosti treba da se ukloni. Postoje dve činjenice koje se izdvajaju u savremenom scenariju. To su globalna prekomerna ponuda radne snage i visok nivo duga na globalnom nivou.

Oni nisu sasvim nezavisni, jer kreditna poluga se očigledno pokazala kao dobro sredstvo za suočavanje sa nedostatkom tražnje. Nadovezujući se na ovo, rad potvrđuje u osnovi da se svaka zemlja u području kakvo je evrozona, može smatrati konkurentnom kada uspe da minimizira stepen prekomerne ponude u svom sopstvenom fondu radne snage, i višak tražnje koji pritiska globalni fond štednje, tj. nivo duga. Takvo stanje je sigurno zavidno samo po sebi i stvarno nije bitno da li je postignuto korišćenjem pravih podsticaja ljudskog kapitala, privlačenjem mnogo kapitala, stvaranjem velikih infrastrukturnih investicija ili odgovarajućim upravljanjem realnim deviznim kursom.

Velika recesija i prateća dužnička kriza su odvele mnoge evropske zemlje u opasne vode, tako da je razuman način procenjivanja makroekonomske konkurentnosti danas da se direktno uzmu u obzir cifre koje se odnose na nezaposlenost i takozvani „efekat grudve“. Potonji je jedan od tri ključna elementa u standardnoj dekompoziciji godišnje promene u koeficijentu javnog duga. Za razliku od druga dva – primarni višak i *stock-flow* koji su velikim delom kontrolisani od strane vlade – čini se da je „efekat grudve“ manje pod direktnom kontrolom bilo koje koalicije u vladi. „Efekat grudve“ je više vezan za to kako tržište kapitala procenjuje poziciju zemlje, ispravno ili pogrešno. Zaista, nije mnogo bitno da li tržište precenjuje ili potcenjuje rizik u postojećoj poziciji duga, što objašnjava zašto agencije za rangiranje postoje i prave profit. Poznato je da na finansijskim tržištima dominiraju talasi iracionalnosti, iznenadna samouverenost, nagli prekidi itd. Ove pojave smanjuju efikasnost tržišta kapitala i njegovu sposobnost da ponudi efikasnu i korektnu procenu postojećih rizika i optimalnih alokacija dostupne štednje. Takođe, dobro je poznato da bilo koji dužnik koji je primoran da obnavlja dug može da ignoriše osećanja kreditora na svoju štetu.

Literatura

1. Buitter, W. H., Purvis, D. D. (1980) *Oil, disinflation, and export competitiveness: a model of the "Dutch disease"*, NBER, WP No. 592.
2. Chipman, J. S. (1965) A survey of the theory of international trade: Part 2, the neo-classical theory. *Econometrica*. 33(4): 685-760.
3. Cline, W., Williamson, J. (2008) *New estimates of fundamental equilibrium exchange rates*. Peterson Institute of for International Economics, Policy Brief PB08-7.
4. Eichengreen, B. (2008) *The real exchange rate and economic growth*. Commission on Growth and Development, WP No. 4.
5. European Commission (2006) *Green paper Modernizing labour law to meet the challenges of the 21st century*, Brussels, CON(2006) 708 final.
6. European Commission (2011a) http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/gen_gov_data/documents/2011/spring2011_country_en.pdf
7. European Commission (2011b) http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/gen_gov_data/documents/2011/autumn2011_country_en.pdf
8. Grossman, G.M., Helpman, E. (1992) *Innovation and growth in the global economy*. Cambridge, Mass: The MIT Press.

Problemi konkurentnosti nacionalnih ekonomija posle Velike recesije

---

9. Dooley, M.P., Folkerts-Landau, D., Garber, P. (2007) Direct investment, rising real wages, and the absorption of excess labour in the periphery, in: *G7 Current account imbalances: sustainability and adjustment*, R. Clarida ed., NBER, University of Chicago Press: 103-126.
10. Krugman, P. (1980) Scale economies, product differentiation and the pattern of trade, *American Economic Review*. 70(5): 950-959.
11. Krugman, P. (1989) Differences in income elasticities, and trends in real exchange rates, *European Economic Review*. 33: 1031-1054.
12. Krugman, P. (1994) Competitiveness: a dangerous obsession. *Foreign Affairs*, 73(2): 28-44.
13. Krugman, P. (1996) Making sense of the competitiveness debate. *Oxford Review of Economic Policy*, 12(3): 13-25.
14. OECD (2004) *Employment outlook*. Employment protection and labour market performance, chapter 2.
15. PRC, PewResearchCenter (2011) *A balance sheet at 30 months. How the Great Recession has changed life in America*, April. <http://www.pewsocialtrends.org/>.
16. Porter, M. (1980) *Competitive strategy*. New York: Free Press.
17. Porter, M. (1990) *The competitive advantage of nations*. New York: Free Press.
18. Rodrik, D. (2007) *One economics many recipes. Globalization, institutions and economic growth*. Princeton UP.

PROBLEMS OF COMPETITIVENESS OF NATIONAL ECONOMIES AFTER THE GREAT RECESSION

Abstract: The Great Recession and the debt crisis have led many countries into dangerous paths of stagnation. Under such conditions, one can view several key factors that can significantly contribute to the advancement of competitiveness of an economy. They can be different, having in mind the growth stage that a country has achieved and the historical context which the competitiveness policy must comply with. Aside from the brief insights into the dilemma comparative versus competitive advantage, the paper will examine the relationship between growth, competitiveness and real exchange rate. It will also deal with the most important competitiveness factors in the crisis period such as labor and the amount of debt. Such way of assessing the competitiveness differs from the one provided by the World Economic Forum and which is manifested through composite factors. It can be said that each country in the eurozone can be considered competitive if it succeeds to manage the surplus labor offering and minimize, at the same time, the surplus demand burdening the global saving fund, i.e. the level of debt.

Keywords: competitiveness, the Great Recession, snowball effect, competitiveness factors, public debt.